

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 117-126.

Geliş Tarihi–Received Date: 02.04.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 13.08.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

CUNGARLARIN TÜRKİSTAN İŞGALLERİ DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

 10.53718/gttad.1275171

 FATİH YAVUZ*

ÖZ

Cungar Hanlığı, Moğol kökenli bir Türkistan hanlığı idi. Hanlık sınırları en geniş haline ulaştığında, kuzeyde Güney Sibirya'ya, güneyde bugünkü Kırgızistan topraklarına ve doğuda Çin Seddi'nden batıda bugünkü Kazakistan sınırlarına kadar uzanan geniş bir alanı içine alıyordu. 1600'lü yılların ilk yarısında kurulan devlet, siyasi birliğini tamamladıktan sonra bütün dikkatini topraklarını genişletmeye vermişti. Tabii ki ele geçirmek istediği bölgelerin başında içinde Kırgızların da bulunduğu Türk boylarının yaşadığı Türkistan coğrafyası gelmekte idi. Yaklaşık olarak yüzyıl kadar var olan bu devlet, hiçbir zaman Türkistan coğrafyasına karşı olan ilgisini kaybetmedi. Cungar Hanlığı'nın siyasi tarihi sürekli mücadele ve savaşlarla geçmiş, belki de bu süreç devletin sağlam temeller üzerine oturtulmasına engel olmuştur. Kendi içlerinde sürekli var ettikleri bu istikrarsız durum, haliyle mücadele ettikleri komşularına da ki içine Kırgızlar da dâhil sirayet etmiştir. Başta Kırgızlar ve Kazaklar olmak üzere Türkistan coğrafyası yüzyıla yakın yapılan Cungar seferlerine karşı koymak ve önlem almak zorunda kalmıştır. Yapılan bu kadar mücadeleye karşın Cungarlar, bölgede kesin bir üstünlük sağlayamamış, hakimiyet sürekli el değiştirmiştir. Kırgızların ise Cungarlar döneminde yaşadıkları bölge olan Fergana ve Çüy bölgelerine gelmeleri XV. yüzyılda başlamış ve XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. İlk etapta Fergana bölgesi ile Kaşgar arasında yer alan Alay bölgesine yerleşen Kırgızlar, daha sonra Fergana Dağları'nın kuzeydoğu yamaçlarına ve Karategin'e doğru yayılmışlardır. XVI. yüzyıla gelindiğinde Kırgızlar, Kazaklar ile Şeybaniler arasındaki mücadelede Kazakların yanında yer almışlardır. Cungarların bölgeye geldiği XVII. yüzyılın ortalarında Kırgızlar sadece Cungarlar ile değil kuzeyden gelen Ruslarla da tanışmak zorunda kalmışlardır. Kırgız topraklarının verimli olması ve bu topraklardan ticaret yollarının da geçmesi Hokandlılar ve Rusları olduğu gibi Cungarları da bölgeye çekmiştir. Artık 1755 yılına gelindiğinde Çinliler, Cungar topraklarını ele geçirmek için ülkedeki iç karışıklıklardan yararlanarak saldırıya geçmiş ve Cungar halkını yok etmişlerdir. Cungarların yok edilmesi, Ching Hanedanlığı'nın Moğolistan ve Tibet'i ele geçirmesine ve ilerleyen dönemde idari bir birim olarak Sincan'ın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Cungarların siyaset sahnesinden çekilmesi bölge halkının rahatlayacağı anlamına gelmeyecektir. Yeni bir güç olarak Çinliler ortaya çıkacak ve Türkistan coğrafyasını şekillendirmeye çalışacaktır. Cungarlar döneminde bölgesel bir güç olan Kırgızlar, sonraki dönemde de bu özelliğini koruyacak ve Çinliler tarafından buna göre muamele görecektir. Cungar Hanlığı'nın varlığını sürdürdüğü yüzyıllık süreçte Kırgızlar, dönem dönem zor durumda kalsalar da bu saldırılara boyun eğmemiş ve mücadeleye devam etmişlerdir. Bu makale, Kırgızların, Cungar Hanlığı döneminde karşılaştıkları askerî seferler ve bu seferlere karşı yaptıkları mücadeleleri, yine Cungarlara karşı komşu halk ve devletler ile yaptıkları ittifak ve işbirliklerini göstermeyi amaç edinmiştir. Ayrıca Türkistan coğrafyası ve Kırgızların Cungarlar dönemi sonrası durumları ile ilgili de bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Cungarlar, Kazaklar, Türkistan, Cungarya.

* Dr. Öğr., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE, E-Posta: fatih.yavuz@istiklal.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5574-0194.

ABSTRACT

The Dzungar Khanate was a Turkestan khanate of Mongolian origin. When the borders of the khanate reached its widest extent, it encompassed a vast area stretching from Southern Siberia in the north, to the territory of present-day Kyrgyzstan in the south, and from the Great Wall of China in the east to present-day Kazakhstan in the west. Founded in the early 1600s, the state focused on expanding its territory after completing its political union. Of course, at the beginning of the regions he wanted to seize was the geography of Turkestan, where the Turkish tribes, including the Kyrgyz, lived. This state, which has existed for about a century, has never lost its interest in the geography of Turkestan. The political history of the Dzungar Khanate has passed with constant struggles and wars, perhaps this process has prevented the state from being built on a solid foundation. This unstable situation, which they constantly create within themselves, has naturally spread to their neighbors, including the Kyrgyz, with whom they struggle. The geography of Turkestan, especially the Kyrgyz and Kazakhs, had to resist and take precautions against the Dzungar expeditions made for nearly a century. Despite all these struggles, the Dzungar could not gain a decisive advantage in the region, and the dominance constantly changed hands. On the other hand, the Kyrgyz people came to Fergana and Chuy regions, where they lived during the Dzungar period, in the XV. started in the XVIIIth century. continued into the century. The Kyrgyz settled in the Alay region, which is located between the Fergana region and Kashgar, in the first place, then spread to the northeastern slopes of the Fergana Mountains and towards Karategin. In the XVIth century, the Kyrgyz sided with the Kazakhs in the struggle between the Kazakhs and the Shaybani. Cungars came to the region in the middle of the XVIIth century, the Kyrgyz had to meet not only with the Dzungar, but also with the Russians coming from the north. The fact that the Kyrgyz lands were fertile, and the trade routes passed through these lands attracted the Dzungars to the region as well as the Kokandians and the Russians. By 1755, the Chinese took advantage of the internal turmoil in the country to seize the Dzungar lands, attacked and destroyed the Dzungar people. The destruction of the Jungars led to the Chinese conquest of Mongolia and Tibet and the subsequent establishment of Xinjiang as an administrative unit. The withdrawal of the Dzungar from the political scene will not mean that the people of the region will be relieved. As a new power, the Chinese will emerge and try to shape the geography of Turkestan. The Kyrgyz, who were a regional power in the period of the Dzungar, will maintain this feature in the next period and will be treated accordingly by the Chinese. Even though the Kyrgyz people were in a difficult situation from time to time, they did not give in to these attacks and continued to struggle in the century-long period of the Dzungar Khanate. This article aims to show the military campaigns of the Kyrgyz during the Dzungar Khanate and their struggle against these campaigns, and their alliance and cooperation with the neighboring peoples and states against the Dzungars. In addition, information is given about the geography of Turkestan and the situation of the Kyrgyz people after the Dzungarian period.

Keywords: Kyrgyz, Dzungars, Kazakhs, Turkestan, Dzungaria.

GİRİŞ

1368 yılında Çin’de kurulan bir Moğol devleti olan Yuan İmparatorluğu’nun yıkılması hem Moğol hem de Asya tarihi için dönüm noktası diyebileceğimiz olayların başlangıcı olmuştur. Yuan İmparatorluğu’nun tarih sahnesinden çekilmesi sonucunda Moğollar, siyasi olarak doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı.¹ Bu ayrılıktan sonra Cungarya’daki Oyrat boyları, XVII. yüzyılın 30’lu yıllarının ortalarına gelindiğinde Cungar Hanlığı olarak tek bir devlet çatısı altında birleşti.² Oyratlar, kendi aralarında Doğu ve batı olarak ikiye ayrılmaktaydılar ve sol kanadına Moğolca sol kanat, sol el manasına gelen Cengigar, Jeungar, Zungar veya Caungar denilmekteydi. Bu isim boy ismi olarak tarihte ilk defa XVII. yüzyılın başlarında geçmiştir.³ Bu isimlerin yanı sıra dinî inanış açısından Şamanist olarak kalmalarından dolayı kalmak fiilinden hareketle, Müslüman Türkler bu topluluğa Kalmuk diye isim vermiştir.⁴ Kendi aralarında siyasi birliği sağlamadan önce Oyrat beyleri, otlak bölgelerini genişletmeye ve savaşarak ganimet elde etmeye çalışan komşularının baskınlarına başarılı bir şekilde karşı koyamadılar. Ayrıca Oyratların kendi mera alanlarını genişletme isteği ve Türkistan şehirlerine hâkim olma arzusu onları bu bölgenin halkıyla karşı karşıya getirdi. Nitekim Doğu Moğol hükümdarı Altan Han’ın saldırıları sonrasında geri çekilen Oyratlar yönlerini batıya döndürdüler. Devlet olmadan hemen önceki dönemde Moğol hükümdarları ve prensleri karşısında aldıkları yenilgiler ve iç çekişmeler sonucunda Oyratlar güçsüz ve dağılmış bir durumda idiler.⁵ Ancak XIV. yüzyıla gelindiğinde Cungarlar, Sibiry ve Batı Moğolistan’da en güçlü topluluk

¹ Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 8.

² V. A. Moiseev, *Djungarskoe Hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, İzdatelstvo Gilm, Alma-Ata 1981, s. 31.

³ Kalan, *age*, s. 23.

⁴ Oktay Berber, “Kafkasya’da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 2, Temmuz-Aralık 2015, S. 72, s. 363-364.

⁵ V. T. Tepkeev, *Oyrati v Naçale XVII Veka*, Elista 2015, s. 42-43.

haline gelmişlerdi. Tabii ki bu uzaklaştırma olayı Cungarları, siyasi ve askerî bakımdan Türkistan coğrafyasında Türk tarihi açısından zor bir dönemin başlamasında önemli bir rol oynatacağı.⁶

Güney Sibirya'nın uçsuz bucaksız coğrafyasında ve Altay dağlarında hareket halinde bir yaşam süren Torgout, Çoros ve Derbet boyları, Çoros beylerinin himayesinde birleşti ve 1635'te Yukarı İrtiş kıyılarında bağımsız bir devletin temellerini atmış oldular.⁷ 1634'te Cungarlı yönetici Harahul'un ölümünden sonra, Cungarya topraklarındaki Oyrat boylarının tüm hâkimiyeti oğlu Batur'un eline geçmişti. Bu sebepten dolayı 1635 yılı Cungar Hanlığı'nın varlığının genel olarak tanındığı ilk yıl oldu.⁸ Siyasi açıdan güçlü bir hâkimiyet sağlamayı başaran Cungarlar etki ve nüfuzlarını Sibirya'nın batı ve güney bölgelerine, Güney Moğolistan'a, Türkistan topraklarına ve Tibet ile Qing-hai'a⁹ kadar ulaştırdılar.¹⁰ İdari yapısı, geleneksel göçebe yönetim anlayışı ile aynı olan hanlıkta bütün güç Oyrat boylarındaki ileri gelenlerin elindeydi.¹¹ Birbirinden bağımsız yaşayan ve siyasi bütünlükten yoksun olan Oyrat boylarının bir araya gelerek kendi devletlerini kurması, onların bölgelerinde yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmalarına vesile olmuştur.

Cungar Hanlığı'nın kurulduğu topraklar birçok boy ve devletin hem siyasi hem de askerî mücadele alanıydı. Dolayısıyla Cungarların da bu mücadelelere dâhil olmaları kaçınılmazdı. Cungar Hanlığı'nın kurulduğu yıllarda, Moğolistan ve Doğu Türkistan yöneticilerinin, Çin'i Batı ülkelerine bağlayan ana ticaret yolu üzerinde bulunan Hami bölgesinin hâkimiyeti için mücadele etmeleri bu durumu açıklar niteliktedir.¹² Bu yorucu mücadele birkaç yüzyıl boyunca devam edecekti. Cungar Hanlığı'nın kurulduğu bu dönemde Oyratlar Moğolistan'ın otlakları için Kırgızlar ve Kazaklarla da savaşacaklardı.¹³

1. XVII. Yüzyılda Cungar İşgalleri ve Kırgızlar

Oyrat boylarının batıya yönelik yaptıkları hareketlerin temelini ekonomik nedenler oluşturuyordu. Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın yerleşik tarım bölgeleri ve yeni otlak bölge arayışları bu durumu kaçınılmaz yapıyordu. Bu da Kırgızların, Kazakların ve Buhara Hanlığı'nın hayati çıkarlarını tehdit ederek aralarında sürekli savaşlara neden oldu. XVII. yüzyılın ilk çeyreğindeki bu mücadelede genel olarak üstünlük Kırgız ve Kazaklardaydı. Ancak bu dönemden sonra yani XVII. yüzyılın 30'lu yıllarının başından itibaren Cungar Hanlığı'nın oluşumunu tamamlamasıyla birlikte Oyratlar, üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştı.¹⁴ Bahsi geçen dönemlerde Kırgız boyları ile Cungarlar arasında sadece savaşlar yapılmamıştı. Bazı dönemler barış antlaşmaları da yapıldı ve elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler de kuruldu. Görüşmeler sırasında hem tartışmalı siyasi sorunlar çözülmüş hem de tutuklu değişimleri yapılmıştı.¹⁵

1626/27 yılında, İşim Han liderliğindeki Kazaklar ve Kırgızlar, Oyratlara karşı ortak bir sefer düzenlediler ve onları Sibirya'nın uçra bölgelerine kadar sürdüler. Oyratlar, bu saldırılara karşılık olarak Türkistan topraklarına misilleme amaçlı baskınlar düzenleyeceklerdi.¹⁶

1633 baharında Oyratlar, Orta Asya'ya büyük bir sefer düzenlediler. Sürekli iç savaşlar nedeniyle Kazak boylarının gücünün zayıflamasını ve Buhara ordusunun üzerlerinde artan baskıları fırsat bilen Oyrat birlikleri Kazak göçebelerin bölgelerine ve Orta Asya şehirlerine yaklaştı. Düzenledikleri bu seferde Oyratlar, Buhara'nın Savran şehrine saldırdı, buradaki birçok insanı öldürdüler ve şehri yağmaladılar.¹⁷ Cungar Hanlığı'nın kuruluş döneminde Oyratların Kırgız topraklarına ve komşu bölgelere yaptıkları seferlerde, bölgede mevcut olan siyasi çekişmeleri kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdir.

Oyratlar, Huntayşi Batur (1634-1665) hükümdarlığından önce, esas olarak İrtiş ile İli nehirleri arasında ve Tanrı Dağlarının diğer bölgelerinde yaşıyorlardı. Batur döneminde Cungarlar, Kırgız-Kazak birleşik güçlerini bir dizi yenilgiye uğratarak hâkimiyetlerini Talas'a kadar genişlettiler.¹⁸ Cungar Hanlığı kuruluş sürecini tamamladıktan sonra Kırgızlara ve Kazaklara karşı düzenlediği askerî faaliyetleri sıklaştırmaya başladı. Bu dönemde göçebe yaşam tarzı koşullarında Kırgızlar, dış düşmana direnecek bir devlet kuramadı. Boy liderlerinin

⁶ Mehmet Alparğu, "Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları", *Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar-1*, 72 Ofset Tesisleri, Ankara 1994, s. 11-12.

⁷ İ. V. Erofeeva, "Kazahskoye Hanstvo i Vlast v Traditsionnom Obşestve Kazahov", *İstoriya Kazahstana Narodi i Kulturi*, İzdatelstvo Dayk Press, Almatı 2000, s. 136.

⁸ İlya Yakovleviç Zlatkin, *İstoriya Djungarskogo Hanstva*, Vostoçnoy Literaturi İzdatelstva Nauka, Moskva 1983, s. 151.

⁹ Qing-hai, Çin'in kuzeybatısında bir eyalettir. Tibet Platosunda bulunmaktadır. Doğu Türkistan'ın güneydoğusundadır.

¹⁰ Feyzullah Uygur, "Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilası", *Tarih Dergisi*, S. 63, İstanbul 2016, s. 28.

¹¹ Moiseev, *age*, s. 37.

¹² Zlatkin, *age*, s. 69.

¹³ Cumagil Baktıgulov, Cırgal Mambetova, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzdatelskiy Dom Kırgızstan-Mektep, Bişkek 2001, s. 137.

¹⁴ Anvarbek Mokeev, *Kırgızı na Altaye i na Tyanşane*, İz-Basma, Bişkek 2010, s. 215.

¹⁵ Döölötбек Saparaliev, *Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo Naroda s Russkim i Sosednimi Narodami v XVIII Veka*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1995, s. 32-33.

¹⁶ Baktıgulov, Mambetova, *age*, s. 137.

¹⁷ Mokeev, *age*, s. 213.

¹⁸ Konstantin Ivanoviç Petrov, *Oçerki Feodalnih Otnoşeniy u Kirgızov v XV-XVIII vv.*, İzdatelstvo AN Kirgızskoy SSR, Frunze 1961, s. 57.

farklı siyasi görüşlerinden dolayı zaman zaman boylar arası çatışmalar dahi yaşanmaktaydı.¹⁹ Kırgızlar arasında siyasi birliğin olmaması hem kendilerini dış saldırılara karşı savunmasız ve güçsüz bırakıyor hem de bölge siyasetinde önemli bir rol alabilecek bir devlet kurmalarına mâni oluyordu.

Cungar Hanlığı, varlığını sürdürdüğü dönemde Orta ve Doğu Asya'daki siyasi ilişkilerde önemli bir rol üstlendi. Cungar beylerinin askeri olarak batıya yönelmesi, XVII. yüzyılın ilk yarısı ile XVIII. yüzyılda Kırgız halkının tarihi kaderini ağır bir şekilde etkiledi.²⁰ XVII. ve XVIII. yüzyılda Kırgız toprakları, Oyrat yöneticileri tarafından ciddi bir şekilde hedef alındı. Cungar hükümdarı Batur da başa geçtikten sonra Orta Asya'nın dağlık vadilerini ve zengin ovalarını hedef alan politikaları doğrultusunda 1643 yılında bir sefer düzenleyerek Taşkent ve Türkistan (Yesi) şehirlerine kadar ilerlemeyi başardı. Sonraki yıllarda Issık Kөл, Merkezi Tanrı Dağları bölgesi ve diğer Kırgız toprakları Kırgızlar ile Cungarlar arasında geçecek olan uzun ve yorucu savaşların adresleri olacaktı.²¹

1643 baharında Cungar hükümdarı Batur Huntayşi, Kazak sultanları ile mücadele ettiği sırada Kırgız topraklarına karşı da bir sefer başlattı. 50 bin kişilik ordusu ile Kazakları destekleyen, iki Kırgız boyunun yaşadığı ve Kazakistan'a komşu Kırgız topraklarına saldırarak burayı ele geçirdi. Ancak, Cungar Huntayşi'nin buradaki egemenliği kısa sürdü.²² Kazak sultanlarına karşı bir sonraki sefer 1652'de yapıldı. Batur Huntayşi'nin (1653) ölümünden sonra Kırgız bölgeleri üzerindeki Oyrat baskısı azaldı.²³

Cungar Hanlığı'nda bir dönem yaşanan zorlu iç durumun farkında olan Oyratların Batılı komşuları, bu durumu kendi topraklarına yapılan önceki saldırıların intikamını alma fırsatı olarak gördüler. Bu duruma örnek olarak 1658 yılında Buhara komutanı Abdüşükür'ün 38 bin askerle Talas'a gelmesini gösterebiliriz. Talas vadisinin Hulan Çılan bölgesinde, Buhara ordusu ile Cungarlar arasında bir savaş gerçekleşti. Yapılan savaşta Özbek ordusunun lideri Abdüşükür öldürüldü. Ağır kayıplar veren Buharalılar, müttefikleriyle birlikte geri çekilmek zorunda kaldı.²⁴ Cungar Hanlığı'nın iç siyasette sıkıntı çektiği bir dönemde dikkati dağılmış iken bunu fırsata çevirmeye çalışan Fergana halkı bu durumdan yararlanamamıştır.

Bir süre sonra tekrar toparlanan Cungar Hanlığı, Galdan Boşoktu döneminde (1671-1697) topraklarını genişletmeye devam etti. XVII. yüzyılda 70'lerin sonunda, 80'lerin başında Cungar ordusu Maveraünnehr ve Fergana'yı birkaç kez istila ederek bu bölgeleri kontrolleri altına aldılar.²⁵ Selefleri gibi Kazaklar ve Kırgızlarla savaşan Galdan, 1683 yılına gelindiğinde yeni bir işgal seferine çıkmıştı.²⁶ Yine 1684 ve 1685'te Kırgız ve Ferganalılara karşı bu seferlere devam etti. 1681 ve 1683'te saldırdıkları Sayram şehrini, 1684'te komutan Rabtan ele geçirerek şehri yakıp yıktı.²⁷ Ancak bu siyasi ortama rağmen XVII. yüzyılın ilk yarısında Kırgızların önemli bir kısmı Tanrı Dağları'nın Güney ve Orta bölümlerinde kaldılar. Kırgızistan ve Özbekistan'daki başarısız yağmacı seferlerden sonra, 1680'li yılların ikinci yarısında Galdan-Boşoktu, tüm Moğol-Oyrat hanlıklarını birleştirme hedefiyle Doğu Moğolistan'a gitti. Ancak 1697 yılında intihar ederek hayatına son verdi.²⁸ Yerine geçen yeğeni Kağan Rabdan, Galdan-Boşoktu henüz hayatta iken ülkedeki kontrolü ele geçirmesine rağmen Cungarya'yı çevreleyen komşu ülkeler, Galdan'ın ölümünden sonra onu yeni hükümdar olarak tanıdılar.²⁹

2. XVIII. Yüzyılda Cungar İşgalleri ve Kırgızlar

Cungar Hanlığı'nda iktidar değişikliği olduğu bu yıllarda doğudan bir güç olarak gelen Çin, Cungarlar için büyük bir tehdit olmaya başladı. Nitekim 1690'da Cungar-Çin savaşının patlak vermesinden sonra Ching imparatoru Kansi, Oyratların Avrasya bozkırlarındaki artan rolünden endişe ederek Cungarlara karşı askerî operasyonlar başlattı. Aynı yılın temmuz ayında, Cungar hanı Galdan Boşoktu'ya karşı iki Mançu ordusu gönderdi. Yapılan mücadele neticesinde Galdan geri çekilmek zorunda kaldı.³⁰

Türkistan topraklarına saldırılarını devam ettiren Cungarlar, 1723 yılında Galdan Seren liderliğinde geniş bir ordu ile Kırgızlara ve Kazaklara karşı önceki saldırılarına bir cevap niteliğinde olan büyük bir saldırı başlattı.³¹

¹⁹ Kaynarbek Biylibayev, "Borba Kırgızov Protiv Cungarskih Zavoyevateley", *Vestnik TGUPBP*, S. 3, Hocent 2019, s. 31.

²⁰ Zlatkin, *age*, s. 3.

²¹ Tinçtkbek Çorotegin, "The Kyrgyz", *The History of Civilisations of Central Asia*, C. 5, Paris 2003, s. 117-118.

²² Baktugulov, Mambetova, *age*, s. 138.

²³ Moiseev, *age*, s. 47.

²⁴ Mokeev, *age*, s. 217.

²⁵ Petrov, *age*, s. 57.

²⁶ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Sek Yayınları, Ankara 1999, s. 28.

²⁷ V. V. Barthold, *Oçerk İstorii Semireçya*, Kirgizgosizdat, Frunze 1943, s. 84.

²⁸ Çin İmparatoru, Galdan-Boşoktu'yu ortadan kaldırmak için 1697 tarihinde ordusunu harekete geçirmiştir. Bu esnada Galdan-Boşoktu'ya herhangi bir yardım gelmeyeceğini düşünen yanındaki adamların büyük bir kısmı onu terk etmişlerdir. Çin ordusuna karşı iyice zayıf düşen Galdan-Boşoktu, hastalanmıştır. İçinde bulunduğu duruma daha fazla dayanamayarak 13 Mart 1697 tarihinde 53 yaşında intihar etmiştir. Ancak bazı kaynaklarda hastalık sebebiyle öldüğü bildirilmektedir. Bkz. Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığının Siyasi Tarihi*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 68.

²⁹ Mokeev, *age*, s. 215.

³⁰ O. N. Boldireva, Wang Xia, "Analiz Vzaimootnoşeni Kitayskogo Imperatora Kansi i Djungarskogo Hana Galdana vo Vremya Djungaro-Kitayskoy Voymı 1690–1697 Godov", *Vestnik Udmurtskogo Universiteta*, C. 29, S. 4, İjevsk 2019, s. 650-651.

³¹ Orhan Doğan, *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, TTK, Ankara 2021, s. 91.

Kazakları büyük bir yenilgiye uğrattı. Büyük Cüz ve Orta Cüz ile Kırgızların büyük bir bölümünü hâkimiyetleri altına aldılar.³² Sonraki on yılda, Oyrat göçebeler, Çüy Vadisi'nin bazı bölgelerine yayıldılar. Kağan Rabtan döneminde özellikle 1691-1717 yılları arasında Oyrat beylerinin yayılmacı politikalarına karşı Kazak sultanlarıyla birlikte Kırgızların yürüttüğü ayaklanmalar neticesinde Cungar Hanlığı zayıfladı. Bu dönemde Oyratlar ile Kazaklar arasında geçen savaşlarda Kırgızlar, her zaman Kazakların yanında yer aldı. Cungar Hanlığı'nın saldırgan politikaları sonucunda Kazaklar Rusya ile yakınlaşmaya başladı ve daha sonra gelişen olaylar Kazak boylarının Rus hakimiyetine girişini hızlandırdı.³³ İlerleyen tarihlerde, Cungar Hanlığı, bir dönem, hakimiyet kurmak için mücadele verdiği Türkistan coğrafyasından tamamen çekilecek yerine uzun sürecek bir hâkimiyet kurmak üzere yeni bir güç olarak Rusya ortaya çıkacaktır.

Kırgız ve Kazaklar başta olmak üzere Türkistan halkı, Cungarlara karşı yaptığı mücadelede bölgeye komşu olan Rusya ve Çin gibi devletlerle işbirliğine gitmiştir. Cungarlar Fergana ve komşu bölgelere karşı istila hareketlerine devam ederken Oyratlarla mücadelede dış destek arayan Çin imparatoru Xuan Ye, 1715'te Cungarlar ile alakalı Çin imparatorluğu ile hiçbir bağlantısı olmayan ancak yıllardır Cungar baskısı altında kaldıkları için siyasi bir çıkmazda olan Kırgız ve Kazak ileri gelenlerine iş birliği teklif etti. Buradaki konumlarını çoktan kaybetmiş olan Doğu Türkistanlı Kırgız ve Kazaklar bu teklife olumlu cevap verdiler. Çin ordusunun 1716'da Kağan Rabtan'a yönelik askerî faaliyetleri neticesinde Hami bölgesi Kırgız ve Kazakların eline geçti. Ancak kısa süre sonra Hami tekrar Cungarlar tarafından işgal edildi. Bu dönemde Kağan Rabtan, Tanrı Dağları'nın kuzey yamaçlarındaki Kırgız göçebeleri ile Türkistan'daki Kazakları ele geçirmek için harekete geçmiş ve bu sebeple saldırılarını artırmaya başlamıştır. 1716 baharında Tobol'daki Kazak Han Kaip'in, elçileri aracılığıyla Cungarlara karşı Rusya'dan destek istemesi de bölgedeki siyasi mücadeleye başka bir yeni gücün dâhil olması anlamına geliyordu.³⁴

Han Kaip'in gönderdiği Kazak elçisinin Tobol'a Rusya'dan yardım talebi için gelmesi, Rus valisini 14 Mayıs 1716'da Nikita Belousov başkanlığında Kazaklara cevap niteliğinde bir Rus elçilik heyeti göndermeye sevk etti. Gönderilen elçiye, Rusya'nın Kazaklarla iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeye hazır olduğu konusunda Han Kaip'e güvence vermesi ve eğer çar asker gönderme emri verirse Sibiryaya valisinin derhal bir birlik göndereceğini bildirmesi talimatı verildi.³⁵ Ayrıca Kazak hanı Ebulhayr Han'ın da Cungarlara karşı savaşta askerî destek almayı umarak 1730'da Rus hükümeti ile vatandaşlık müzakerelerine başlamasını da Cungarlara karşı bahsi geçen dönemde dışarıdan destek almanın ne denli önemli olduğuna örnek gösterebiliriz.³⁶ Bu dönemde Cungarların seferleri karşısında destek arayan Kazaklar Rusları denge unsuru olarak görmüşler ve bu yönde ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Ancak Rusların Türkistan coğrafyasına ilgisi arttıkça görülecektir ki onların niyeti de Cungarlarınki ile paralellik göstermektedir.

1721 yılında Cungar hükümdarı Çitral, Badahşan, Darvaz ve Karategin'i ele geçirmek için bu bölgelere bir ordu göndermiştir. Ancak, Alay Vadisi sakinleri olan Kırgızlarla birlikte Karategin halkı, Cungar saldırısına karşı büyük bir direniş gösterdi ve karşı koymayı başardı. Yine aynı yıl, Turan'daki isyanları duyan Cungar hükümdarı, Kırgızlara karşı sefere çıktı. Kırgızlar yaklaşık 100 bin atlı asker topladı. Ancak Kırgız ordusu bu savaşta ezici bir yenilgiye uğradı ve Kırgızların önemli bir kısmı öldürüldü, eşleri ve çocukları düşmanın eline esir düştü. Sonuç olarak, Kırgızlar farklı bölgelere kaçarken, Karateginliler Cungarların hâkimiyeti altında kaldı.³⁷ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Taşkent ve çevresini ele geçiren Cungarlar, kısa bir süre sonra bir dizi bağımsız küçük bölgelere bölünmüş olan Fergana'yı işgal etmiş oldular.³⁸ Cungar Hanlığı'nın ele geçirmeyi hedeflediği Fergana bölgesi siyasi bir bütünlükten yoksun olduğu için kendini güçlü bir devlete karşı savunabilecek bir durumda değildi. Bu durum Cungarların bölgeyi ele geçirmesini daha da kolaylaştırmıştı.

Cungar beyleri XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Fergana'ya seferler düzenlemiş, Hokand Hanlığı'na bağlı bazı kaleleri ele geçirmişti. Bu duruma karşı Hokand Hanı Abdülkerim'in başında olduğu Özbek, Kırgız ve Kazak kuvvetlerinden oluşan bir ittifak kurulmuş ve Cungarlara karşı mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde bölge halkı genel olarak Cungarlara karşı güçlü bir koalisyon kurmuştur.³⁹

1729 yılında Cungar Hanlığı'nın tahtına Kağan Rabtan'ın oğlu Galdan Seren çıktı. Onun döneminde Cungar Hanlığı çok güçlenmiş, topraklarını büyük ölçüde genişletmiştir. Ülke sınırları, Doğu Türkistan, Tanrı Dağları bölgesi ve Kazak topraklarının büyük bölümünü içine almaktadır.⁴⁰ Galdan Seren döneminde, Cungar birliklerinin Kırgız ve Kazak göçebelerine yönelik yeni bir işgal dalgasına başladıklarını görmekteyiz.⁴¹ 1732

³² T. R. Riskulov, *Kırgızistan*, Gosudarstvennoye Sotsialno Ekonomičeskoye İzdatelstvo, Moskva 1935, s. 23-24.

³³ Baktıgulov, Mambetova, *age*, s. 138-139.

³⁴ Saparaliev, *age*, s. 26.

³⁵ Erofeeva, *age*, s. 138.

³⁶ Pavel Petroviç İvanov, *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI v. - Seredina XIX v.)*, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskova 1958, s. 95.

³⁷ Mokeev, *age*, s. 234-35.

³⁸ İvanov, *age*, s. 108.

³⁹ Döölötбек Saparaliev, *Etnopolitičeskaya İstoriya Oşa i Ego Okrestnostey s XVIII do Seredini XIX v.*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1999, s. 19.

⁴⁰ Doğan, *age* s.143.

⁴¹ Baktıgulov, Mambetova, *age*, s. 139.

CUNGARLARIN TÜRKİSTAN İŞGALLERİ DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

yılında, Cungarya'yı Doğu Türkistan'a bağlayan ticaret yollarını kontrol etmeleri sebebiyle Ketmen Töbö vadisindeki Kırgızlar, Oyrat beylerinin saldırısına uğradı.⁴² Daha sonra, 1736 ve 1738'de Galdan Seren'in birlikleri Dağlık Badahşan'a üç kez girdi. Son seferden döndükten sonra Karategin bölgesindeki Cungar ordusu Kırgızlar tarafından tuzağa düşürülerek imha edildi.⁴³ Bu yıllarda Doğu'da Çinlilerle de mücadele eden Cungarlar, 1739 yılında yapılan savaşta hâkim oldukları toprakların neredeyse yarısını kaybettiler. Tarihler XVIII. yüzyılın ortalarını göstermeye başladığında Cungar Hanlığı için siyasi durum kötüye gitmeye başlamıştı. Böyle bir dönemde başa geçen Galdan Seren'in oğlu Sevan Dorji 1745-1750 yılları arasında hüküm sürdü, ancak kardeşi Lama-Dorji tarafından öldürüldü. Hanlıkta liderler arasındaki büyük anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu durum ülkeyi bir iç karışıklığa sürükledi.⁴⁴ Ülkede çıkan karışıklıklar Cungar Hanlığı'nın içinde bulunduğu şartları daha da kötüleştiriyordu. Bu dönemde doğal olarak komşularına karşı düzenledikleri askeri faaliyetler de sekteye uğramıştı.

Cungar Hanlığı'nın güçten düştüğü 40'lı ve 50'li yıllarda Kırgızlar, Özbeklerle beraber ittifak halinde, Fergana'nın bağımsızlığını savunmak ve Doğu Türkistan'ı Cungar Hanlığı'nın hâkimiyetinden kurtarmak için faaliyetlerde bulundu. İlerleyen Cungar birlikleri ile ortak Özbek Kırgız kuvvetleri arasında 1745'te Fergana'da ciddi bir çatışma meydana geldi. Çinlilerin kışkırttığı Galdan Seren, iki generali Septen ve Hotol'un komutası altında Hokand vilayetine asker gönderdi. Kırgızların da içinde bulunduğu düzensiz Hokand ordusunun karşısına 20 bin kişilik Cungar ordusu çıktı. Şiddetli bir savaş sonucunda Cungarlar yenildi.⁴⁵

Kırgızlar, 1747 yılında Kaşgar'a başarılı bir baskın düzenleyerek büyük ganimetler kazanarak döndüler. Öfkeli Cungar beyleri, Kırgızlara karşı Seren Dorji liderliğinde on bin kişilik bir ordu ile harekete geçti. Ancak Kırgızlar bu mücadeleden galip ayrılan taraf oldu. Savaş sonunda Cungar ordusu 3 bin askerini kaybetti.⁴⁶

Hokand hanı Abdülkerim'in gereksiz kan dökülmesini durdurmak ve Hokand'da iktidarı elinde tutmak için Cungarlara karşı sükunet içinde olduğu dönemde dahi Fergana dağlarındaki Kırgızlar, Cungarlara karşı savaşmaya devam ettiler. Bu mücadelede 1748 yılında Zaysan Dorji birliklerini yendiler.⁴⁷ Bazı boy beyleri Andican'dan başlayarak, ustaca yönettikleri orduları ile giriştikleri mücadelede Taşkent, Sayram ve diğer şehirleri birbiri ardına işgalden kurtardılar.⁴⁸

1749 baharında Cungar Hanı, Orta Asya'ya karşı geniş kapsamlı bir sefer düzenledi. Bu sefere katılan 33 bin kişilik Cungar ordusundan hanın kardeşi Lama Dorji, San Belek ve Kandak Dorji komutasındaki 30 bin kişi Kırgız göçebe bölgelerine gönderildi. 2-3 ay civarı süren bu seferde Cungarlar, 10 bin kayıpla başarısız oldular. Cungar ordusunun 3 bin kişilik diğer bölümü, Noen Davatsi'nin (Debaçi) komutasında Hokand'a ilerledi. Ancak bu seferde de başarısız oldular.⁴⁹ 1752 ile 1756 yılları arasında Kırgız önde gelenlerinden biri olan Berdike Baatır, büyük bir orduyla Talas, Çüy, Issık Köl ve Koçkor bölgelerini kurtarmaya başladı.⁵⁰ Bahsi geçen yıllarda Cungarların Fergana bölgesi ve Kırgızlar üzerine yaptıkları neredeyse bütün seferler başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu durum, ülkenin içinde bulunduğu iç karışıklıkların üstesinden gelemediğinin ve bu sebeple devlet olarak iyice güçten düştüğünün bir göstergesidir. Akabindeki yıllarda Cungarlar, mevcut sorunlarına kalıcı çözümler bulamayarak tarih sahnesinden çekileceklerdir.

XVIII. yüzyılın ortalarında Cungarların Fergana'ya yönelmelerinin nedeni Çinlilerin bölgeye düzenledikleri seferlerdir. 1760 yılında Kaşgar'a giren Ching ordusu burada katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Aynı yıl Hokand hanı Abdülkerim, bölgeye gelen Cungarlara karşı ordu göndermiş ancak askerlerin başındaki komutanının mücadele sırasında öldürülmesiyle ordu dağılmıştır.⁵¹ Bu yenilgiden sonra Cungarlar Hokand'a daha fazla yaklaşmışlardı. Ancak Cungarların bu faaliyetlerini haber alan Ura Töbö yöneticisi Pazıl Biy yardım için harekete geçti. Yapılan savaştan sonra Cungarlar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Cungarların geri çekilmesi üzerine Abdülkerim Cungarlara barış teklif etmek için elçi gönderdi. Teklifi kabul eden Cungarlar, kendi ileri gelenlerinden oluşan 40 kişilik bir heyeti Hokand'a gönderdiler. Şehre giren Cungar heyeti hemen yakalanarak infaz edildi. Sonrasında Abdülkerim ve Pazıl Biy'in askerleri Cungarlara ani bir baskın düzenledi. Ağır bir yenilgi alan Cungarlar, tekrar toparlanamayacak şekilde dağıldılar.⁵²

Doğudaki geniş topraklarını kaybeden ve onlarla birlikte Çin'deki ticari ve ekonomik ayrıcalıkları da yok olan Cungar hükümdarları, Doğu Türkistan, Orta Asya ve özellikle Kırgızistan ile Kazakistan'a düzenledikleri

⁴² Saparaliev, *age*, s. 32.

⁴³ Mokeev, *age*, s. 240.

⁴⁴ Barthold, *age*, s. 87.

⁴⁵ Vladimir Ploskih, *Kirgizi i Kokandskogo Hanstva*, İzdatelstvo İlim, Frunze 1977, s. 72.

⁴⁶ Mokeev, *age*, s. 240.

⁴⁷ Ploskih, *age*, s. 73.

⁴⁸ Biylibayev, *agm*, s. 32.

⁴⁹ Saparaliev, *age*, s. 50.

⁵⁰ Biylibayev, *agm*, s. 32.

⁵¹ Haydarbek Bababekov, *İstoriya Kokanda*, İzdatelstvo Fan, Taşkent 2006, s. 23.

⁵² Vladimir Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, Tipografiya İmperatorskago Universiteta, Kazan 1886, s. 60.

seferlerle bu kayıplarını telafi etmeye çalıştılar. Ancak Cungarların bahsi geçen bölgelerdeki çıkarları da diğer büyük devletler olan Çin ve Rusya'nın çıkarlarıyla çatışıyordu.⁵³

3. Cungar Hanlığı'nın Yıkılış Sürecinde Kırgızlar

XVIII. yüzyılın ortalarında Kırgızlar, Cungar birliklerine karşı etkileyici zaferler elde etti. Hokandlıların ve Güney Kırgızlarının Fergana'daki Cungar istilalarına karşı ortak mücadeleleri, Orta Asya'nın bu bölgesinin bağımsızlığını korumasını sağladı. 1758'de Cungar Hanlığı, Çinlilerin yoğun saldırılarına maruz kaldı. Çinliler, neredeyse istisnasız olarak, Oyrat nüfusunun tamamına yakınına yok etti. Hayatta kalanlar Rusya, Kırgızistan ve Fergana Vadisi'ne kaçtı.⁵⁴ Cungarların bir kısmı devletleri yıkıldıktan sonra Fergana'da kaldı ve XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde aynı soydan gelenler Kalmak adıyla diğer Fergana göçebeleri arasında kendilerine yer buldular.⁵⁵ Yüzyılı aşkın bir süre bağımsız kalan ve başta Kırgızlar olmak üzere bölge halklarına yaptığı askerî faaliyetlerle rahat vermeyen Cungar Hanlığı, içinde bulunduğu buhrandan çıkamayarak Çinliler tarafından yıkılmış oldu. Bölgede ortaya çıkan siyasi boşluğu da Çin devleti kendisi doldürmüştür.

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreği olan dönem, Cungar Hanlığı'nın Kazakistan ve Orta Asya üzerindeki askerî-politik etkisini arttırdığı ve Cungar beylerinin seferleriyle siyasi ve askerî açıdan Türkistan halklarını hızlı bir şekilde zayıflattığı bir dönemdir.⁵⁶ Bu dönem Kırgızlar için de çok zor geçen bir dönemdir. Bahsi geçen tarihlerde Cungar saldırıları nedeniyle Kırgızların bir bölümü Hoten ve Yarkent bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁷ Tanrı dağlarında yaşayan göçebe Kırgızlar da Fergana bölgesine büyük kitleler halinde göç etmişti.⁵⁸ Yine bu dönemde Cungar seferlerinden etkilenen başka bir Kırgız grubu da Karategin ve Pamir bölgeleri ile buralara komşu olan bölgelere göç ettiler.⁵⁹ XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Fergana, Tanrı Dağları, Yedisu ve Doğu Türkistan bölgesi Kırgızları aktif bir siyasi gücü temsil ediyordu. Ancak bu güç boylar arasında paylaşılmış ve her Kırgız boy beyi, birbirlerinden bağımsız kendi politikalarını uygulamışlardır.⁶⁰ Cungar devletinin düşüşünden sonra Kazaklar ve Kırgızlar, Cungarların o zamana kadar işgal ettikleri bölgelere yeniden yerleştiler. XVIII. yüzyılın sonunda Kırgızlar, Hokand Hanlığı tarafından hâkimiyet altına alındı.⁶¹

XVIII. yüzyılda Kırgız boyları Cungarlar dışında Çin'den de büyük ölçüde etkilendi. Çin İmparatorluğu, Cungar Hanlığı'nın birliklerini mağlup ederek, neredeyse tüm topraklarını ilhak etti. Cungarya'nın güneydoğu topraklarından, Çin'in en batısındaki vilayet, kelimenin tam anlamıyla "yeni bir sınır" anlamına gelen Sinjyan bölgesi oluşturuldu.⁶² Cungarya'yı ele geçiren Çinliler, Cungar politikasını devam ettirerek Tanrı Dağlarının güneyine doğru hareket ettiler. Siyasi açıdan yeni bir döneme giren Doğu Türkistan; tarihinin en karışık ve en karanlık dönemlerinden birini yaşamak üzereydi. Hiç bitmeyen iç çekişmeler, Çinlilerin uyguladıkları terör ve sindirme politikaları sonucu bölge halkı çok zor bir döneme giriyordu.⁶³ Çin işgali sonrası Kırgızlara ait olan Cungar Hanlığı'nın kuzey toprakları yine Kırgızların kontrolünde kaldı.⁶⁴

Kırgızlar, Oyratlara karşı mücadelede Çin'i aktif olarak desteklediler. Kırgızların savaşma yeteneklerini çok takdir eden Çinli komutanlar, onları kendi taraflarına çekti ve desteklerinden yaygın olarak faydalandılar. Ancak Cungarların yenilgisi Kırgız halkına özgürlük getirmedi, Cungar Hanlığı'nın yerine artık Çin hâkimiyeti gelmişti. Oyratların başına gelenleri gören Kırgız beyleri aynı kaderi yaşamamak amacıyla, Çin İmparatorluğunun himayesine girmek için acele ediyorlardı. 1758'de Çinliler, Cungarya'yı işgale başladıkları dönemde, Sayak boyunun lideri, kendisinin ve kendine tabi olan halkının Çin vatandaşlığına kabul edilmesi talebiyle Çinli yetkililere bir elçi gönderdi. Çin devleti, Kırgızlara bir imparatorluk kararnamesi gönderdi. Bu kararname, Sayak, Sarıbağış ve Talas Kırgızlarının ortak kurultayında okundu ve Çin'e bir itaat ifadesi olarak yeni elçi heyeti gönderildi. Bu heyet, imparator tarafından nezaketle karşılandı. Yapılan son ziyaret, Çin imparatorluğunun Doğu Kırgız boylarını himayesi altına almasını resmileştirdi. Yine aynı dönemde Batı Kırgız boyları da Çin himayesini kabul etti. Adigene boyu lideri Hacıbay, 1759'da Çinli yetkililer ile temasa geçti ve Çin himayesine kabul edilmelerini talep etti.⁶⁵

Cungarya ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Çinliler, Kırgızlara ve Kazaklara da kendi siyasetleri açısından önem veriyorlardı. Çin hükümdarı, Fergana bölgesi ve çevresini işgal etmek için Doğu Türkistan'ı ileri karakol olarak kullanmaktaydı. Bu her iki bölgede de mevcut olan Kırgız ve Kazak topraklarını da tampon bölge olarak

⁵³ Saparaliev, *age*, s. 36.

⁵⁴ Bakırgulov, Mambetova, *age*, s. 140.

⁵⁵ Timur Beysembiev, *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, Almatı 1987, s. 80.

⁵⁶ Beysembiev, *age*, s. 8.

⁵⁷ Çorotegin, *agm*, s. 118.

⁵⁸ Taşmanbet Kenensariyev, *Kırgızdar Cana Kokon Handığı*, OşMU'nun Basma Borboru, Oş, 1997, s. 7-8.

⁵⁹ İvanov, *age*, s. 96.

⁶⁰ Ploskih, *age*, s. 77.

⁶¹ Riskulov, *age*, s. 24.

⁶² B. Bootaeva, *Kırgızı Mejdu Kokandom, Kitayem i Rossiyey*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1995, s. 22.

⁶³ Uygur, *agm*, s. 38.

⁶⁴ Bootaeva, *age*, s. 22.

⁶⁵ İ. A. Batmanov (Ed.), *Oçerki po İstorii Kirgizskoy SSR*, Cilt 1, Kirgizgosizdat, Frunze 1952, s. 105-106.

CUNGARLARIN TÜRKİSTAN İŞGALLERİ DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

değerlendiriyordu. Hâkim oldukları Doğu Türkistan'da siyasi huzursuzluklar mevcuttu. Huzursuzlukların nedeni de Cungarya ve Doğu Türkistan'a hâkim olan Çinlilerin şiddetli baskı ve keyfi uygulamalarıydı. Bu uygulamalar Uygurlar, Kazaklar ve Kırgızlar gibi Çinli olmayan halklar arasında isyana sebep oluyordu. Bu halklar, Hokand Hanlığı'na sığınan ve Hocalar soyuna mensup olan Doğu Türkistanlı eski yöneticilerinden faydalanma yoluna gittiler. Bu şekilde Hokand hanının da desteğini almayı hedefliyorlardı. Fergana bölgesi ve çevresinde yaşayan halkların Doğu Türkistan ile olan etnik, ticari ve kültürel bağları, Hokand yöneticilerinin Doğu Türkistan siyasetinde aktif bir şekilde var olmalarını sağlamaktaydı.⁶⁶

Cungar topraklarını kendine katarak bölgede gücünü ve baskısını hızla artıran Çin, diğer bölge halkları gibi Kırgızları da önemsemiş, bölge ile ilgili politikalarında Kırgızları denge unsuru olarak görmüş ve planlarını yaparken onları da göz önünde bulundurmıştır. Her ne kadar Çinli yöneticiler Kırgızları muhatap görüp gerektiğinde işbirliği yapsalar da nihai hedefleri Fergana'yı dolayısıyla Kırgız topraklarını da ele geçirmektir.

SONUÇ

1635 yılında kurulan Cungar Hanlığı, coğrafi olarak Kırgızların da komşusu olmuştur. Doğuda komşuları tarafından önü kesilen Cungarlar, ekonomik sebeplerin de tesiriyle topraklarını genişletme ve askerî faaliyetler yürütme amacıyla mecburen yönünü batıya dönmüştür. Hal böyle olunca başta Kırgızlar ve Kazaklar olmak üzere Fergana halkı istila tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Cungar Hanlığı'nın sahip olmayı istediği verimli topraklar ve bu topraklarda hak sahibi olan Kırgızlar, yüzyıl kadar bir süre kendi bölgelerini savunmak için Cungar istilalarına karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır.

Cungarlara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Kırgızlar, bütün güç ve enerjilerini bu mücadeleye verdikleri için toplumsal, ekonomik vb. alanlarda kendilerini geliştirme imkânı bulamamışlardır. Bahsi geçen Cungar işgalleri döneminde sürekli seferberlik halinde olan Kırgız halkı bu süreçte çok fazla yorgun düşmüş ve bu durumun toplumsal açıdan kaçınılmaz sonuçları olmuştur. Baskıdan bunalan Kırgızlar, Rusya ve Çin gibi bölgedeki diğer güçlerle iş birliğine gitmiş ancak bu durum uzun vadede kendileri için iyi sonuçlar doğurmamıştır. Nitekim, Cungar Hanlığı sonrası dönemde bölgeye Ruslar hâkim olmuştur. Çinlilerin de bu bölge için niyetleri bilinmemektedir.

Kırgızların Cungarlara karşı verdiği mücadelede izlediği yol da bu süreci şekillendirmiştir. Belki de bu süreçte yapılan en büyük yanlış Kırgız boylarının birbirinden bağımsız olarak hareket etmesidir. Bu durum, Cungarlara karşı yapılan mücadeleyi zayıflatan bir durum olmuştur. Aynı dönemde Hokand Hanlığı'na karşı da mücadele veren Kırgızlar, yine kendi aralarında birleşerek güçlü bir ittifak oluşturamamışlardır. Cungarlar dönemi sonrası Ruslara karşı da fikir ayrılıklarına düşen Kırgızların genel itibarıyla kendi içlerinde birleşmeleri büyük bir sorun olarak görülmektedir. Ayrıca Kırgızların kendi içlerinde yapamadıkları ittifakı, başta Kazaklar olmak üzere bölgedeki komşu halk ve siyasi otoritelerle yapmaya girişmeleri dikkat çekicidir. Girişilen mücadelede uzun bir süre üstünlük Cungarlarda olsa da XVIII. yüzyılın ortalarına doğru bu durum tersi yönde değişmiştir. Kırgız topraklarına ve Fergana'ya yaptıkları birçok askerî faaliyete rağmen Cungarlar, buralarda hiçbir zaman kalıcı olamamışlardır. Devlet olarak yıkılmalarına kadar Kırgızları kendi topraklarında rahat bırakmamışlar ve bitmek bilmeyen bir mücadelenin içine çekmişlerdir.

Cungarlar sonrası dönemde hem Kırgızlar hem de Türkistan halkı kendilerini yeni bir tehdit ve mücadelenin ortasında bulacaklardır. Tarihin her döneminde güçlü devletlerin ilgisini çeken bu coğrafyadaki yeni gücün adı Rusya olacaktır. Cungarlara karşı verilen mücadele tecrübesi bu süreçte Kırgızlara yardımcı olmuş mudur yada bir önceki dönemde yapılan hatalar tekrarlanmış mıdır tartışmaya açıktır.

KAYNAKÇA

ALPARGU, Mehmet, "Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları", *Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar-1*, 72 Ofset Tesisleri, Ankara 1994.

BABABEKOV, Haydarbek, *İstoriya Kokanda*, İzdatelstvo Fan, Taşkent 2006.

BAKTIGULOV, Cumagil, Mambetova, Cırgal, *İstoriya Kırgızov i Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzdatelskiy Dom Kırgızstan-Mektep, Bişkek 2001.

BARTHOLD, V. V., *Oçerk İstorii Semireçya*, Kırgızgosizdat, Frunze 1943.

BATMANOV, İ. A. (Ed.), *Oçerki po İstorii Kirgizskoy SSR*, Cilt 1, Kırgızgosizdat, Frunze 1952.

BERBER, Oktay, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 2, S. 72, Temmuz-Aralık 2015, s. 363-364.

⁶⁶ Bootaeva, age, s. 43.

- BEYSEMBİEV, Timur, *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, İzdatelstvo Nauka Kazahskoy SSR, Almatı 1987.
- BİYLİBAYEV, Kaynarbek, “Borba Kırgızov Protiv Cungarskih Zavoyevateley”, *Vestnik TGUPBP*, S. 3, Hocent 2019, ss. 27-36.
- BOLDIREVA, O.N., Xia, Wang, “Analiz Vzaimootnoşeniy Kitayskogo Imperatora Kansı i Djungarskogo Hana Galdana vo Vremya Djungaro-Kitayskoy Voynı 1690–1697 Godov”, *Vestnik Udmurtskogo Universiteta*, C. 29, S. 4, İjevsk 2019.
- BOOTAEVA, B., *Kırgızı Mejdu Kokandom, Kitayem i Rossiyey*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1995.
- ÇOROTEGİN, Tınçtıkbek, “The Kyrgyz”, *The History of Civilizations of Central Asia*, C. 5, Paris 2003, ss. 110-126.
- DOĞAN, Orhan, *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, TTK, Ankara 2021.
- EROFEEVA, İ. V., “Kazahskoye Hanstvo i Vlast v Traditsionnom Obşestve Kazahov”, *İstoriya Kazahstana Narodu i Kulturi*, İzdatelstvo Dayk Press, Almatı 2000, ss. 113-190.
- ERŞAHİN, Seyfettin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Sek Yayınları, Ankara 1999.
- İVANOV, Pavel Petroviç, *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI v.- Seredina XIX v.)*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1958.
- KALAN, Ekrem, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.
- KENENSARİEV, Taşmanbet, *Kırgızdar cana Kokon Handığı*, OşMU'nun Basma Borboru, Oş, 1997.
- MOİSEEV, V. A., *Djungarskoe Hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, İzdatelstvo Gılım, Alma-Ata 1981.
- MOKEEV, Anvarbek, *Kırgızı na Altaye i na Tyanşane*, İz-Basma, Bişkek 2010.
- NALİVKİN, Vladimir, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, Tipografiya İmperatorskago Universiteta, Kazan 1886.
- PETROV, Konstantin Ivanoviç, *Oçerki Feodalnih Otnoşeniy u Kirgizov v XV-XVIII vv.*, İzdatelstvo AN Kirgizskoy SSR, Frunze 1961.
- PLOSKİH, Vladimir, *Kırgızı i Kokandskogo Hanstva*, İzdatelstvo İlim, Frunze 1977.
- RISKULOV, T. R., *Kırgızistan*, Gosudarstvennoye Sotsialno Ekonomičeskoye İzdatelstvo, Moskva 1935.
- SAPARALİEV, Döölötbek, *Etnopolitiçeskaya İstoriya Oşa i Ego Okrestnostey s XVIII do Seredinı XIX v.*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1999.
- SAPARALİEV, Döölötbek, *Vzaimootnoşeniya Kırgızskogo Naroda s Russkim i Sosednimi Narodami v XVIII Veka*, İzdatelstvo İlim, Bişkek 1995.
- TEPKEEV, V. T., *Oyratı v Naçale XVII Veka*, Elista 2015.
- UYGUR, Feyzullah, “Mançuların İlk Doğu Türkistan İstilası”, *Tarih Dergisi*, S. 63, İstanbul 2016, ss. 27-40.
- ZLATKİN, İlya Yakovleviç, *İstoriya Djungarskogo Hanstva*, Vostoçnoy Literaturı İzdatelstva Nauka, Moskva 1983.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>